

Pannonhalmán az elmúlt években nagyon sokrétű kortárs építészet jött létre: új, mi több, progresszív építészet van jelen az Apátság körül – és most már az Apátság falai belül is. Te ezt hogyan látod?

Nagyon meggyőzőnek látom. Pannonhalma, a jelentős bencés apátság visszaépíti a sokszínűségét abból a kicsi, kvázi templomőrző állapotból, amelybe a kommunista éra beleszorította. Berendezi a gazdaságát, és az időközben jelentőssé vált turisztikai ágazatot építészeti és rendezési módszerekkel modern módon csatornázza bele az életébe.

Elkészült Skardelli György turisztikai fogadóépülete, a Kosaras dombon az új étterem a Roeleveld-Sikkés holland iroda tervei alapján, a borászat együttese Czigány Tamás tervei szerint, fejlesztésekre került sor a kertekben és a közeli gazdaságban.

A felsoroltak közül nekem a Kosaras-domb tetszik kevésbé, sokallom. Skardelli György házát kifejezetten jónak tartom, a híd-kapcsolattal és a róla induló erdei úttal, az új épület és a rendezett természet együttesét. Szép és koncepciózus. Czigány Tamás épületei pedig mind nagyon jók, kifejezetten jók.

Az együttes új megközelítésével a turistaforgalom nem zavarja majd a kolostor és az iskola mindennapi működését, és a turisták megkapják mindazt, amire szükségük van. Persze sajnálom azt, hogy a látogatók nem részesülnek abban az élményben, amelyben nekem oly sokszor részem volt: az iskolaudvarban mint invokációban, amelyet a külső kolostor udvar követett, ahol öreg szerzetesek süttették magukat a napon, és amelyek után következett a kerengő, a bazilika meg a könyvtár. A most megnyíló út a Hóman bástyán keresztül célszerű és okos, de az én régi, gazdag élményemhez képest kevesebb. Ez a racionalizálási folyamat a 70-es évek végén kezdődött el, és mostanában támadtak azok az eszközök, amelyek teljessé teheték.

Tavaly nyáron fejeződött be a Bazilika felújítása, ami erre a hosszabb folyamatra teszi fel a koronát. Milyennek látod a felújítás végeredményét?

A felújítás végeredményét kifejezetten pozitívnak látom: olyan tiszta és egyszerű egység született, amely újra használni képes a 800 év alatt létrejött fantasztikus templom jó részét és méltó módon mozgatja benne az embereket. Tulajdonképpen a szerzetesi programnak ez a leginkább indokolható oldala, vagyis az az igény, hogy ők a plánumon kényelmesen és méltósággal üljenek s erre helyre jól kitalált úton vonulhassanak be. Ezzel a mozgásuk úgy kap helyet a térben, hogy abban ne legyenek olyan esetlegességek, keresgélések, mint amilyenek a korábbi használatot annyira zavarták. Amikor a II. Vatikáni Zsinatot követően a szerzetesek újra elkezdték intenzíven használni a templomot, s zsolozsmázni visszatértek a plánumra, nemcsak a székeik voltak ideiglenesek, hanem az oltáruk is. Nagyon-nagyon ideje volt ezt állandóra átépíteni, és megadni neki a méltóságteljes formát, nemes anyagot. És ugyanennek a kiegészítéseként jónak találom a világítást is, amely fény-testecskék sorával avatkozik be a középkori építészet megjelenésébe. Ez a sok minden sikerült.

Letisztultak a fények, világosabb lett a templomtér: a szentélyben és a nyugati bejárat fölött fehér fényű ónix-ablakok jelentek meg a színes üveglakok helyett.

Ezt rendkívül sajnálom. A semmi, az a semmi, ha ónixból csinálod, akkor is semmi. A középkori kompozíció egy olyan körablakban fejeződött be, amelynek a méretét úgy szabták meg, hogy az kőrácossal osztott és díszített. A 17-18. században elpusztult kőrács helyére a 19. században üvegfestményt komponáltak Szent Márton alakjával. Azt mondhatni, hogy mindig volt ott valami, ami fontos. Ma ott van valami, ami fontosnak csak mondható, formailag nem teljesíti be szerepét, nem tölti be azt a helyet.

A szerzetesek modern liturgiai elgondolásának szerves része volt az az elgondolás, hogy a középhajóból mindent el kell távolítani, amely egyes szentekre utal, hiszen nemcsak a Szent Márton ablakot, hanem Szent Benedek és Szent István szobrát is eltávolították. Ezt a radikalitást az a gondolat alapozta meg, hogy a főhajóban a tanítás lényegének, a mellékhajóban pedig a szentek hagyományának van a helye. Ezt a lényegében középkori eredetű hagyományt azonban egy ponton szokás volt megtörni: az a szent, akinek a templomot szentelték, a főoltáron kapott helyet. Ez a tartalmi ellenvéleményem azzal a gondolattal szemben, amely arra vezetett, hogy egy üres ónix lappal a fényt és ebben az értelemben a teremtőt jelenítsék meg azon a távoli keleti ponton.

Én nagyon szépnek találom azt a fegyelmezett rendet, amely a középtengelybe rendezi a legfontosabb elemeket – az oltárt, az ambótot, a keresztelőmedencét –, ezeket ónixból csiszolja, ami ezen és csakis ezen a vonalon jelenik meg, az ablakokat is ide értve. Még a Szent Márton ereklye is ott van ugyanebben a főtengelyben, ónix foglalásban – az altemplomban.

Az építőművészet a vizuális kapcsolatokban él. Olyan egységeket, amelyek vizuálisan nem kapcsolódnak össze, nagyon nehéz a vizuális egység helyébe helyezni, ezért az altemplom ilyen interpretációját nem találom meggyőzőnek. Azt elismerem, hogy létezik a templomnak egy olyan természetű leírása is, amelyben a mellékhajók szentélyablakain, oltárain, a kifestésén lévő jelenetek mintegy ikonográfiai egységben van jelen. Ilyen, elvont liturgikus gondolat a keresztelőkút és az oltár elhelyezése a középhajó nyugat-keleti tengelyében, s ennek folytatása az üres, csak a fényre, csak a teremtőre utaló üresség a keleti falon. A gondolat egységes, a megvalósítása – véleményem szerint hiba, mert az üresség az üresség, a semmi, az semmi. Véleményem szerint a tervező építész feladata lett volna, hogy erről a szerzeteseket meggyőzze.

Azt mondd, hogy a semmi az semmi. Én úgy látom, hogy a környezet ilyen típusú megtisztításának, a vizuális hatások csökkentésének az volt a szándéka, hogy a tér elősegítse az elmélyült koncentrációt. Ennek eredménye a sallangok eltávolítása és ennek rendelődik alá az alkalmazott minimalista formavilág is.

Egyetértek. Annak a cikknek a címe, amelyben valaha a 19. század történéseit foglaltam össze, ez volt: Megtisztítás, kiegészítés, feldíszítés.

Voltaképpen ez volt a tervezés során a műemléki vita lényege is: szabad-e a feszesebb, koncentráltabb építészeti tér létrehozása érdekében a teret megtisztítani, a 19. századi elemeket kiemelni, eltüntetni a templomhajóból. Kétségtelen, hogy egyfelől a Storno-féle rátétek nem képviselnek kiemelkedő művészeti értéket, másfelől azonban ezek is hozzátartoznak az épület történeti, dokumentatív értékéhez. Jól látom?

Egy kicsit régebben kezdem. A műemlék, vagyis a régen keletkezett építészeti emlék műemlékként való felfogásának az a lényege, hogy azt az idők során főlhalmozódott, és minden egyes alkalommal értékszemlélettel létrehozott egységet nagyon erősen őrizzük, és csak annyiban hagyjuk megújulni, amennyiben az új érték valamiképpen arányos az elvesztett értékkel. És itt van egy nagy nehézség. A műemlékvédelemnek az a fele, amely arról szól, hogy megépített részeket vagy berendezési tárgyat nem hagy elbontani – az nagyon erős, bevezetett legitimációval bír. Az a fele, hogy a műemlékes az, aki a folyamatot és a létrejött egységet megérti, és ezért a műemlékes az, aki igazán meg tudja ítélni, hogy a tervezett beavatkozás milyen az épület teljes története szempontjából, az sokkal kevésbé legitím, mert ez a történeti mellé beemeli az esztétikai megítélést is.

Tegyük hozzá, hogy a szubjektivitást is. Egy adott kor adott értékítéletét emeli be.

Igen, és kétségtelen, hogy ebben a megítélésben, már a folyamatban résztvevő műemlékes ugyanúgy egy mai esztétikai véleménnyel rendelkező ember, mint az új célra törő megrendelő, vagy az új célt megvalósítani igyekvő építőművész. Tehát itt három szereplő van jelen, amelyekből a műemlékesnek mindössze annyi előnye van, hogy a folyamatot, amelyben az emlék létrejött, jól érti. Ebből következik, hogy a műemlékesnek a részvétele a tervezési folyamatban csak részben tiltás – a másik részben instruálás.

Hogy zajlott ez a Bazilika esetében?

Ebben a folyamatban ugyan a kezdetekben sokan vettek részt, de az effektív munkát két ember végezte, Németh Katalin építész, területi felügyelő és László Csaba régész. Csaba, aki a nyolcvanas évek közepe óta dolgozott ott, annyira jól ismerte az épületet, hogy példának okáért az egyik legfontosabb kérdésre, hogy hol jöjjenek be a szerzetesek a templomba, ő javasolta, a néphajó északi oldalán lévő, régen elfalazott és senki által nem ismert bejárat kibontását és fölhasználását több rosszabb, vagy épp megvalósíthatatlan megoldás helyett. Egy másik alapvető kérdést is műemlékes szakember oldott meg: A szerzet meg kívánt szabadulni a főhajó mennyezetének kifestésétől – mellesleg Jézus Krisztus élete legjelentősebb jeleneteinek látásától - mert félt attól, hogy az helyreállítva túl hangos, túl erős lesz. Azt javasoltuk, hogy tisztítsák le, konzerválják, de ne restaurálják, azaz ne az eredeti színerőségeket állítsák helyre. Németh Katalin építész-szeme híján ma a nyugati kapu új belépőtere törné használhatatlanná a toronyalját, egyenletes, apró burkolati kövek borítanák a Bazilika padlóját, hogy személyes hozzájárulásának csak néhány apró részletét idézzem.

Pannonhalmán szerencsés volt a helyzet, mert a megbízó is felkészült volt.

A megrendelő 2002-ben létrehozta azt a programadó szerzetesi csoportot, amelyik a modern szerzetesi liturgiát tanulmányozta az irodalomban és Európa-szerte, s ezért az alapvető irányokban nagyon jól tájékozott volt. Ezen túlmenően azonban nem erről az épületről gondolkodtak. Az a radikalitás, amellyel kezdetben a Bazilikát egy teljesen semleges térként képzelték el, amely végső soron a szentély keleti fényében fejeződik be, az a félretájékozódásuk nyoma. Olyan egyszerűsége törekedtek, amely erre a helyre nem illik. Látványterven be is mutatták, hogy milyen ez a bazilika a mennyezeti falfestések teljes kitarakása, az összes ólomüveg ablak eltávolítása és az oldalhajók felületén a vakolt-festett kváderezés megszüntetése után. Egy egyenletesen fehér vagy szürke, puritán templom jött volna létre, amelyet már csak a nagy díszes és változatos középkori architektúra zavar egy kicsit.

Igen, valóban, kezdetben megjelent ez a végletekig letisztított tér, azonban egy olyan látványtervként, demonstrációs eszközként, amelyen tetszés szerint lehetett kivenni-visszatenni az egyes elemeket – és így mérlegelni a sokféle lehetőséget. Ez egy munkafolyamat volt.

Ez igaz. Az első vitákon, amikor ez a látvány- és tervsorozat volt kirakva, a tervező építész, John Pawson munkatársai csak végighallgatták a műemlékesek és a szerzetesek közötti vitát, és semmilyen véleményt nem formáltak. Odatették ezt a javaslatot és elindult a vita. Ez a részükről bölcs eljárásnak mondható, még ha mi nem is így értettük. Mi, véleményezők úgy gondoltuk, hogy a tervező építésznek van saját véleménye, s azt rajzolja le. Szokatlan volt, hogy megjelent egy nagyon erős állítás, amely a megrendelő szándékának tükré volt csupán. Mindegy már, vitaalpnak jó volt, s a folyamat elindult.

A másik hosszan vitatott kérdés a padlószintek megválasztása volt.

A tervjavaslat a torony aljának és a hajó alsó szintjét egységesítette. Ezzel a 150 év előtti térrendezés legszerencsésebb részét rontotta volna el. A klasszicista torony építésével egyidőben fontos középkori

épületrészeket bontottak le, s a néphajót formailag leválasztották a plánumról és a szentélyről. Ezzel a Bazilika tere szétaprózódott. Storno Ferenc a klasszicista hajótér gótizálásával a középkori templom vizuális egységét állította vissza, s azt az orgonakarzat vonalában lépcsőkkel és ívekkel zárta le. Funkcionálisan haszontalan, történetileg hamis, a tér művészi értékét csökkentő javaslat volt a padlószintek egységesítése és a karzat alatti ív neogotikus részleteinek tervezett elbontása, amelyet az építéstörténet mély ismeretében utasítottak el a műemlékes kollégák.

Arányosabb, megnyugtatóbb maradt így a térstruktúra is, a keresztelőmedence a torony alatti intim centrális térbe került. A keleti oldalon viszont a szentélybe felvezető lépcsőt komolyan át kellett alakítani, hogy a plánumon elegendő helyet lehessen adni a szerzetesi stallumoknak, de ez a beavatkozás alig észrevehető. Erőteljes szándék volt a magas szentély átalakítása is, különösen a cibóriumoltár elbontása.

A magas szentélyt a szembemiséző oltár felállítása óta alig használták, szent cselekmény ott alig történik. Ezért volt olyan kétségbeesett a vitának az a fele, amelyik a cibórium-oltárra vonatkozott. A megrendelők szándékából ott is az következett, hogy a semmi több lenne, mint a valami, én pedig pont ellenkezőleg látom: a cibórium-oltár valamelyest elmaszkolja a használatnak ezt a hiányát. Tehát nem a semmi van ott, nem a diákkarzat, hanem a templomtér méltó végpontja. Szerintem egyébként ez a tér a bazilika egyik legjobban kialakított része a fantasztikus későgotikus hálóboltozattal és annak a mennyei Jeruzsálemre utaló kifestésével, az oldalfalak fontos jelentésű falképeivel és azzal a nagyszerű padlóburkolattal, amely szintén erőteljes vitákat követően maradhatott meg eredeti formájában – annak ellenére, hogy csodásan van rakva és semmi baja sincs.

A padló anyagának megtartása, később az új anyag megválasztása is kérdéses volt tehát.

A Storno által megtervezett kövezet sokat sérült az idők során, például épp a régészeti kutatások alkalmával, tehát nehezen lehetett mit mondani akkor, amikor felmerült a burkolat cseréjének szándéka. Hiszen ez is kezdetől része volt az egységes képet kialakító szándéknak. Ezen a ponton a műemlékeseknek is többféle véleménye volt: felmerült a hagyományos padozat restaurálása és kiegészítése, a kis töredékben megtalált középkori padozat rekonstrukciója is. (Ez a váltakozóan vörös és fehér márványlapokból készített burkolat a Porta Speciosa kő- és színhasználatát képviselte a 13. századi templomtérben.) A Storno Ferenc tervezte padló erős, karakteres volt, az egyenlő díszítettség 19. századra jellemző elvét képviselte. Ezzel szemben kívánta a tervező, hogy a bútorait a maga tervezte egységes új síkra helyezhesse. A második kérdés az anyag megválasztásáról szólt: John Pawson egy angol kőanyagot javasolt, amely azonban nagyon erős ellenérzéseket keltett, éppen azért, mert van egy nagy hagyományunk – és ez a ház is őrzi ezt a hagyományt –, amelyik a kehlheimi kő felé hajlik. Az is import áru, de több száz éve importáljuk. **Végül vajsárga süttői kőből készült a padozat, ami a maga méretrendjével, kiosztásával telitalálat.** Szeretem azt a minimális játékot, hogy nem egyöntetű, hanem van benne nagy meg kicsi, van a rakásának egy rendje, amitől kapott egy önálló mondandót – pont annyit, amennyit az ember a lába alá kíván. Az egyszerűsége való törekvés túlhabzása lett volna a felső szentély padozatának megváltoztatása, és örülök, hogy az nem történt meg.

Visszatérve a különféle szereplők különféle szemléletére, a szemlélet változására, az jut eszembe, hogy az 1970-es évek helyreállításai során éppen a hivatalos műemlékvédelem akkori szemléletének megfelelően tisztították meg a kerengőt, és a szerzetesek kérték, hogy a Storno Ferenc falfestései közül legalább Szent Márton képe maradjon meg a Porta Speciosa timpanonjában. Most viszont a műemlékesek védelmezték Storno munkáit a szerzetesek ellenében. Erről a szemléletváltásról biztos van véleményed, mert az akkori tervező, Sedlmayr János mellett magad is dolgoztál Pannonhalmán, de részese voltál a változásnak is.

Valóban arról van szó, hogy nincs objektív tényező. Még a megépített falak sem objektív tényezők, legfeljebb objektív akadályozói túl gyors szándékoknak. Nyilvánvaló, hogy ha a Bazilika felújítására a hetvenes években került volna sor, akkor jó néhány ponton más lett volna, mint ez a mostani. Példának okáért az oldalfalokról, ahol a Storno kvádereket utánozó festéssel fedte el a 12. századi egyszerű törtkő falakat, Sedlmayr biztos eltávolította volna a vakolatot, és megmutatta volna a durva kőfalat. Pawson a festés helyett sima vakolatot tervezett. Sedlmayr minden bizonnyal erőteljes módon megmutatta volna a régészeti ásatás során előkerülő nyugati apszis alapfalait. Ez nekünk már eszünkbe sem jutott, nehogy tovább osszuk azt a picike teret. Ő bizonyára megmutatta volna a szentélyrekesztő maradványait, amelyek a plánumhoz vezető lépcső mögött még megmaradtak. Ezt én is szívesen megmutattam volna – nem csak akkor, még most is –, megkeresve azt a minimális zavarást, ami még lehetővé teszi, hogy ezt a ritka és érdekes dolgot megmutassuk. Sedlmayr valamilyen felületkezeléssel eltüntette volna a középkori építészeti részletek stokkolt felületét, ami számára rettenetesen a 19. századot fejezte ki... Sok ilyesmi történt volna. De ne feledjük, vázlatlattervet hasonlítunk megvalósult műhöz!

Most a műemlékesek külön nehézsége volt, hogy pontosan 100 évig magyarázták, hogy „ez a Storno” micsoda középkorelles módon járt el, és mire a szerzetesek ezt megértették, addigra a szakma teljesen máshol tart már, értjük és sok vonásában szeretjük is a 19. századi munkákat.

A végeredményt nézve van-e hiányérzeted?

Amit én sajnálok, az az ólomüveg ablak elbontása, és nagyon fájjalom a két bronzszobor eltávolítását, ezek voltak a legjobb szobrok a bazilikában. Ezt a sajnálatomat bizonyos mértékig csökkenteti, hogy ezek kiemelhetők és bármikor visszatehetők. Műemlékesként a jóvátehetetlenség vagy jóvátehetőség tengelyén is mérem ezt a dolgot. Itt száz-évekről van szó. Példának mondom el, hogy az az egyházművészeti stílus, amely Storno Ferenc a mennyezetképeken alkalmazott, ma nem számít elsőrangúnak. De azáltal, hogy konzerválva van, és nem pusztult el, hanem ott van, ez az ítélet a következő évtizedekben-évszázadokban változtatható. Az a stilisztikai érzés, amellyel most a „minimál” felé mozdultak a szerzetesek is, a hívők is, az idők során ilyen, vagy olyan, vagy amolyan irányban változni fog. Kruesz Krizosztom főapát Storno Ferencel, mint az ő építészével létrehozta azt a teret, amely 1876-ban minden ízében kifejezte a gondolatait. **Most a szerzetesi közösség John Pawsonnal hozta létre azt az összképet, ami kifejezi az ő gondolkodásukat.** A két dolog, a kétfajta elvárás között nincs minőségi, csak történelmi különbség.

*Korábban azt mondtad, hogy ha valami változás történik a műemlék életében, akkor az új elemnek értékben legalább olyan minőséget kell képviselnie, mint annak, amit levált. Mondhatjuk-e azt, hogy itt a létrehozott **végeredmény olyan minőség, ami ezeket a kisebb-nagyobb veszteségeket kompenzálja?***

Igen, én hajlandó vagyok ezt elfogadni, bár a John Pawson tervezte részletekben nem érzem az arányoknak azt a szikrázó pontosságát, amely a minimalizmus legfőbb hozadéka. Ha valami miatt elfogadható, akkor az pontosan az, hogy kontinuos elemmé vált. A tervezés és a kivitelezés során különféle elképzelések ütköztek, jók és rosszak. Ez a szakasz lezárult, mostantól ez a pannonhalmi Bazilika. Olyasmiről beszélünk, amelynek a következő felülvizsgálata pontosan ötven év múlva lesz. **Ötven évnél előbb ezt senki nem fogja felülvizsgálni.**